

Takasisäkannen mittakaavaltaan tarkempi kartta Karibian piiristä taas on täysin hyödytön, sillä se jättää puolet Pienten Antillien saarista nimeämättä, vaikka tilaa olisi, ja kertoo vain ne, jotka jo näkyvät etusisäkannessa. On myös harhaanjohtavaa, että Hispaniolan saaren yllä on ainoastaan teksti ”Saint-Domingue/Haiti”, ja kuitenkin saaren ainut mainittu kaupunki on Espanjalle kuuluneen puoliskon Santo Domingo. Myös kartassa olisi voinut palvella siirtomaahistoriaan perehtymätöntä lukijaa mainitsemalla saaren tai alueen isäntämaan.

Pikkuhuomautus vielä: kun puhutaan ”Sudanin savanneilla” toimivista griot-muusikoista (s. 116), lukija yhdistää sen tietenkin nyky-Sudaniin, vaikka griotit ovat länsiafrikkalaisia kertojia, muusikoita ja tietäjiä. Harva lukija on selvillä siitä, että leveä Saharan eteläpuolinen vyöhyke on Afrikan kulttuurihistoriassa tavattu jakaa läntiseen, keskiseen ja itäiseen Sudaniin, millä ei ole mitään tekemistä myöhempien valtioiden kanssa. Tällaiset seikat olisi syytä avata.

Kokonaisuudessaan teos osoittaa kirjoittajansa vankkaa asiantuntemusta. Orjuutta koskeva kirjallisuus on maailmalla valtaisa kenttä ja aina voi löytää teoksia, joiden puuttumisesta lähdeluettelosta voisi huomauttaa, mutta se on turhaa. Teoksen lähdeluettelo on laaja ja palvelee varmasti hyvin valittua sosiaali- ja kulttuurihistoriallista näkökulmaa alan klassikoita unohtamatta. Eriytyksien ansaitsee aikakauden alkuperäislähteiden käyttö: orjien omat tarinat ja muiden aikalaisten kuvaukset sekä portugalilaisen inkvisitiolaitoksen oikeuspyytäkirjat tuovat ihmiset ja tapahtumat lähemmäs lukijaa.

Ansiokasta on myös, että tarkastelussa on Afrikka vahvasti mukana. Näin hahmottuu paitsi kotoperäinen afrikkalainen orjuus myös koko se (valta)suhteiden, hyödykevirtojen ja kulttuurivaihdon kompleksit, jonka orjakauppa ja orjuus loivat molemmin puolin Atlantia. Kiinteimmillään tämä kompleksit ilmeni Brasilian ja Kongon-Angolan välillä, missä suhteellisen lyhyt etäisyys helpotti edestakaista liikennettä. Ei ollut niin, että satunnaiset eurooppalaiset kävivät Afrikan rannikolla lastaamassa laivoihinsa satunnaisilta afrikkalaisilta ostamia satunnaisia orjia, vaan kyse oli monitasoisesta toimijoiden verkostosta, johon olivat kytkeytyneet niin orjakauppiat, afrikkalaiset hallitsijat, päälliköt ja muut välittäjät kuin siirtomaavaltiojen hallitsijat ja virkamiehet, jopa kirkonmiehet. Itse asiassa teoksen alaotsikoksi olisi tämän vuoksi voinut hyvin sopia ”Orjuuden atlantinen historia”.

Hyvän teoksen ominaispiirre on se, että se herättää lukijassa lisäpohdintoja. Jäin miettimään kreolisaation vaikutusta orjuuden jatkumiseen: tuliko orjuudesta hyväksyttävämpää ja abolitionismista vaikeampaa, kun niin sanotuista vapaista värillisistä (kirjan terminologiaa käyttäen ’ruskeista’) tuli monin paikoin itsekin orjan-

omistajia ja tavallaan alempaa keskiluokkaa valkoisen väestön ja orjien väliin?

Pekka Valtonen, FT, dosentti
Helsingin yliopisto

Arkea ja magiaa ruukkiyhteisössä

Marika Hyttinen:

Ajan multaamat muistot. Historiallisen arkeologian tutkimus Oulun Pikisaaren pikiruukista, ruukkiyhteisöstä ja maailmankuvasta 1640-luvulta 1890-luvulle. Studia Archaeologica Septentrionalia 7, Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 2021. 242 s. ISBN 978-952-9888-67-2.

Yksi varhaismodernin ajan yhteiskunnan teollistumisen ilmenemismuotoja olivat ruukit, joissa jalostettiin metalleja ja muita raaka-aineita tehdasmaisissa puitteissa. Tuotantoyksiköiden ohella ruukit olivat yhteisöjä, joissa ruukkien työntekijät asuivat perheineen. Suomessa ruukkiyhteisöjä ovat tarkastelleet muiden muassa Olli Sirén (1971), Kimmo Rentola (1992) Kustaa H. J. Viikuna (1996), Georg Haggrén (2001), Juuso Marttila (2014) ja Veli Pekka Toropainen (2016). Nyt joukkoon on liittynyt Marika Hyttinen väitöskirjallaan Oulun Pikisaareissa toimineesta pikiruukista.

Väitöskirja seuraa pikiruukin ja sen synnyttämän yhteisön historiaa varsin pitkän eli noin 250 vuoden mittaisen ajanjakson verran. Tarkastelussa on neljä pääteemaa: pikiruukki tuotantolaitoksena, ruukkilaisen maailmankuva, Pikisaaren identiteetti ja pikiruukin synnyttämät muistot sekä ruukki yhteisönä. Pääteemat lukuisine alakysymyksineen liittyvät ja limittyvät toisiinsa, jopa niin paljon, että selkeämmän kokonaiskuvan saa silmäilemällä teoksen sisällysluetteloa.

Jokainen pääluke päättyy tuloksia summaavaan yhteenvedon, mikä on hyvin lukijaystävällistä, sillä teokseen on mahduttu paljon asiaa. Hyttisen tarkasteluote on kiitettävän monitieteinen. Arkeologian ja historian tutkimuksen metodien ja kysymyksenasettelujen lisäksi hän hyödyntää etnologisen ja folkloristisen tutkimuksen tulkintoja. Näin historian tutkijan näkökulmasta teos valottaa ennen muuta varhaismodernin ajan yhteisöhistoriaa ja arjen historiaa, mutta se sisältää myös talous-, sosiaali-, sukupuoli- ja mentaliteettihistoriallisesti kiinnostavia tuloksia. Teoksen lähdepohja on hyvin laaja käsittäen muun muassa arkeologisia inventointeja, karttoja, oikeus- ja väestöhistoriallisia asiakirjoja sekä sanomalehtikuvauksia. Myös kirjallisuusluettelo on pitkä ja monipuolinen kuvastaen valittua monitieteistä näkökulmaa.

Tutkimus on ansiokas jo pelkästään yhden teollisuusyhteisön vaiheiden tarkastelun osalta. Pikisaaren ruuikin syntyä selittää 1600-luvun laivanrakennusbuumi, johon tarvittiin myös tervaa samoin kuin tervasta keittämällä jalostettua pikeä, muun muassa laivojen saumojen tiivisteiksi. Saarella myös rakennettiin laivoja, ja sinne perustettiin toinenkin pikiruukki 1700-luvun lopulla. 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Pikisaari oli kuitenkin taantuva teollisuusyhteisö, jonka kohtalon sinetöi viimeinen, vuonna 1891 riehunut tulipalo.

Hyttinen tarkastelee saarella asuneen yhteisön arkea ja vuosirytmää. Pienpoltto taukosi talveksi, mutta esimodernissa todellisuudessa ei ollut varaa lomailla. Ruukkilaiset hankkivat sivuansioita valmistamalla puu- ja metallikäsitöitä; jotkut palvelivat työmiehinä tai merimiehinä. Ruukkilaiden varttuneet pojat muuttivat usein pois ja työllistyivät merenkulkuammatteihin. Hyttinen toteaaakin pienpolttajain ammatin periytyneen useamin apelta vävyille kuin isältä pojalle. Päätelmät ovat edellyttäneet perherakenteiden ja sukulaisuussuhteiden rekonstruointia. Ruukkien naisväen osallistumisesta pienvalmistamiseen ei ole löydetävissä varmaa näyttöä, mutta perheiden naisilla ja tyttärillä oli tärkeä rooli kotitalouden ylläpitäjänä, myös silloin kun miesväki oli merillä. Naiset myös ilmeisesti valmistivat käsitöinä tavaroita niin kodin kuin pientuotannon tarpeisiin.

Pikisaari oli saarena muusta kaupungista erillinen tila. Jo se seikka mutta myös tulenkatkuinen pienvalmistaminen antoivat yhteisölle oman leimansa, joka näkyi niin yhteisön jäsenten itseymmärryksessä kuin lähiympäristön mielikuvissa pikisaarelaisista.

Hyttisen tutkimus on mielenkiintoisimmillaan käsitellessään aikalaisten mentaliteetteja ja maailmankuvaa. Tutkimuksen merkittävin lisäarvo koskeekin mielestäni esimodernien uskomusjärjestelmien ja magian roolin esiin nostamista. Ne unohtuvat usein kokonaan, kun käsitellään menneisyyden ihmisten taloudellista toimintaa. Hyttinen käy sujuvasti keskustelua myös suomalaista kansanperinnettä koskevan tutkimuksen kanssa ja tuo useassa kohdassa esiin, miten arkeologiset löydöt ja sitä kautta pikisaarelaisten elinkeinonharjoitus ja arkielämä voidaan yhdistää yliluonnollista koskeviin aikalaiskäsitteisiin.

Varhaismodernin ajan ihmisten on tulkittu vältelleen kolikoiden hyödyntämistä esineiden materiaalina, koska rahoihin katsottiin latautuneen yliluonnollista voimaa, mutta Pikisaaresta löytyneet neljä 1700-luvun kolikkoa, joita oli taottu ja joista kaksi oli muotoiltu rikkikupeiksi,

kertovat Hyttisen mukaan ruukkilaiden varsin käytännöllisestä suhtautumisesta vähäarvoisiksi käyneisiin kolikkoihin. Kuitenkin monet muut seikat ruukkilaiden arkisissa ratkaisuissa viittaavat siihen, että yliluonnollinen otettiin huomioon. Saarella oli jonkin verran karjaa, ja navetta rakennettiin paikan muista rakennuksista poiketen itä-länsisuuntaan, kuten kirkot; ilmeisesti tavoitteena oli suojata karjaa. Suomalainen kansanperinne tuntee moninaisia tapoja, joilla kotieläimet pyrittiin pitämään turvassa niin petoja kuin tauteja vastaan. Suojaa haettiin ilmeisesti myös tiilellä, johon oli kaiverrettu naisen sukuelimen kuva ja joka oli sijoitettu yhteen alueen rakennuksista, näkyvässä paikassa yhdessä talon rajakohdista. Hyttinen yhdistää kuvan kansanperinteen käsityksiin naisen väestä ja sen suojaavasta voimasta.

Hyttinen havainnollistaa esitystään kuvamateriaalilla. Kuvia on kaikkiaan 75, useimmat värikuvia, ja ne esittävät Pikisaaren paikkoja ja rakennuksia tai niiden jäänteitä, esinelöytöjä sekä saaren kehitystä kuvaavia vanhoja karttoja. Monilähteisen tarkastelutavan ansiosta Hyttinen kykenee korjaamaan aikaisempia tulkintoja saaren asutus- ja rakennushistoriasta ja jopa havaitsemaan, milloin jokin aikalaiskartta ei anna täysin totuudenmukaista kuvaa silloisesta tilanteesta. Kuvien lisäksi tekstin lomassa on useita havainnollisia kuvioita ja taulukoita sekä lopuksi liitekarttana havainnollistus Pikisaaren arkeologisista inventoinneista.

Tutkimus myös teoretisoi muistin käsitettä. Kaikkien käsitteiden tavoin muisti ja muistaminenkin voidaan ymmärtää eri tavoin. Itse vierastan ajatusta, että mikään esine voisi muistaa mitään, enkä ole varma, onko menneisyyden tulkitseminen varsinaisesti muistamista. Mutta monissa muissakin yhteyksissä samoista asioista voidaan puhua useilla eri käsitteillä. Itselleni josain määrin ymmärrettävämpi on Hyttisen siteeraama Andrew Jonesin (2007) tulkinta materiaalisesta kulttuurista – siis menneisyydestä säilyneistä esineistä – fyysisinä jälkinä menneistä tapahtumista ja toiminnoista. Se, onko niiden tulkitseminen muistamista, on sitä vastoin jokaisen oman ymmärryksen varassa.

Marika Hyttisen kirjoittamalla monipuolisella väitöskirjalla Pikisaaren ruukkiyhteisön vaiheista on paljon annettavaa monelle eri tieteenalalle, myös tietenteoreettiselle keskustelulle. Suomen kieltä osaamattoman kannalta teoksesta puuttuu harmillisesti muunkielinen tiivistelmä; toivottavasti tekijä julkaisee kiinnostavista tuloksistaan artikkelin esimerkiksi englanniksi.

Marko Lamberg, professori, dosentti, yliopistotutkija
Helsingin yliopisto